

NEPASIRODĘ KNYGOTYROS LEIDINIAI

Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyriuje ir Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinėje bibliotekoje yra rankraščių ir dokumentų, susijusių su 1941—1949 metų bandymais išleisti tęstinio pobūdžio mokslo darbus „Bibliotheca Lituana“ ir „Bibliotekų metraštis“. Jų iniciatorius, organizatorius ir redaktorius buvo Centrinės valstybinės (vėliau — Valstybinės respublikinės) bibliotekos direktorius Juozas Rimantas. Su tais leidiniais susiję rankraščiai liko redaktoriaus archyve ir po mirties buvo perduoti nacionalinei bibliotekai. Čia yra keliolika darbų rankraščių. Kai kurie tikriausiai liko pas autorius arba pasimetė. Apie juos turime tik lakoniškų duomenų, užfiksuotų archyvuose dokumentuose. Iš archyvų taip pat žinome apie planuotus, bet neatliktus darbus: Lietuvių knygotyra negali apeiti šių įdomių, tarybiniais metais gimusių sumanymų, nepažymėti pirmųjų pastangų leisti specialų tęstinį tos mokslo šakos leidinį. Rankraščiuose likę darbai, juose užfiksuota istorinė medžiaga — svarbus kultūrinis palikimas, kurį būtina išstudijuoti, įvertinti ir įtraukti į mokslinę apyvertą.

„Bibliotheca Lituana“

1941 m. pradžioje kilo idėja pradėti leisti „Knygų studijų metraštį“, pavadintą „Bibliotheca Lituana“ („Lietuvos biblioteka“). Apie leidinio pobūdį, tikslus ir darbų tematiką J. Rimantas pranešė rašte (1944.IX.12) švietimo komisaro pavaduotojai Michalinai Meškauskienei¹. Leidinys turėjęs apimti tokias bibliologijos (pagal dabartinę terminologiją — knygotyros) šakas, kaip knygos istorija, bibliografija, bibliotekininkystė, knygos menas ir kt., ir patenkinti šia mokslo šaka besidominčios visuomenės bei 1940 m. rudenį Vilniaus universitete įkurtos Bibliologijos katedros interesus. „Bibliotheca Lituana“ turėjo reprezentuoti lietuvių bibliologiją kitose respublikose ir užsienyje — tam tikslui buvo numatyta dėti straipsnių santraukas kuria nors žinoma užsienio kalba. Metraščiui išleisti iš Kultūros fondo buvo gauta 14.000 rublių². Įgyvendinti šį sumanymą sutrukdė prasidėjęs karas ir hitlerinė okupacija. Tiesa, buvo bandymų bibliologijos metraštį išleisti okupacijos metais. J. Rimantas telkė bendradarbius, rašė, kokiais klausimais labiausiai pageidaujami straipsniai. Pagaliau 1944 m. pradžioje buvo gautas leidimas, parūpinta popieriaus, susitarta su „Varpo“ spaustuvu³. Birželio mėnesį metraštis buvo atiduotas spaudai ir pradėtas rinkti. Jo dydis — 27 lankai teksto, 2 — iliustracijų. Iš viso turėjo būti per 400 puslapių⁴. Išliko korektūrinis viršelio lapas, ku-

¹ Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka (toliau — LNMB). — F. 47—67.

² Ten pat.

³ J. Rimanto laiškas (1944.II.4) V. Maciūnui // LNMB. — F. 47—78.

⁴ J. Rimanto laiškas (1944.IX.12) M. Meškauskienei // LNMB. — F. 47—67.

riame pažymėta, kad tai — bibliologijos metraščio 1-asis tomas, skirtas Vaclovo Biržiškos 60-čiai pažymėti⁵.

Leidiniui „Bibliotheca Litwana“ straipsnius pateikė keliolika žymiausių Kauno ir lenkų Lietuvai grįžusio bibliotekininkų, bibliografų, istorikų ir lietuvių literatūros tyrinėtojų, bandžusių sutelktomis, jėgomis pralaužti okupantų draudimą ir išleisti nors vieną kitą lietuvišką mokslinę knygą. Dalis metraščių straipsnių parašiusių autorių liko tėvynėje ir toliau sėkmingai dirbo mokslo darbą pokario Lietuvoje, kiti pasitraukė į Vakarų.

Metraščiui pateikti straipsniai apėmė bendrąsias bibliologijos problemas, literatūros ir spaudos istoriją, knygų meną, bibliotekų istoriją ir veiklą, kai kurias kultūros istorijos problemas.

Pirmiausia minėtinas leidinio redaktoriaus J. Rimanto įvadinis straipsnis „Knygos temomis“⁶. Jis svarbus lietuvių knygotybinės minties raidai pažinti. Autorius panagrinėjo patį bibliologijos terminą, pažymėjo, kad jis vis labiau prigiję „knygos mokslo sąvokai“. Bibliologiją J. Rimantas suvokė kaip kompleksinę mokslo šaką, į kurią įeina daug sudedamųjų dalių — knygos ir apskritai spaudos istorija, knygos technika ir gamyba („pramonė“), knygų prekyba, bibliotekininkystė, bibliografija, knygos menas ir net tokie dalykai, kaip knygos filosofija, knygos politika (matyti leidimo ir platinimo politiniai aspektai). Visos šios sritys sudaro „kompleksinę visumą“, nes jas jungia bendras objektas — knyga. Straipsnio autorius pažymėjo, kad bibliologiją sudaro jos istorija, teorija ir praktika. Be to, išskirtini du lygiai: bendrasis ir Lietuvos. Būtent tiems klausimams nagrinėti ir skiriamas leidinys „Bibliotheca Litwana“. Autorius rašė, kad bibliologija nėra siaura, pagalbinė, o atskira mokslo šaka, turinti vartinę „savarankiškų tiriamųjų uždavinių“. Artimiausiomis bibliologijai mokslo šakoms J. Rimantas skyrė literatūros ir kultūros istoriją. Jis iškėlė bibliologijos primatą kitų mokslo šakų hierarchijoje — esą šių problemų tinkamas sprendimas teigiamai veikia visas kitas mokslo gyvenimo sritis⁷.

Straipsnio autorius aptarė bibliologinių tyrinėjimų objektą, pažymėjo, kad jį sudaro ir „spausdintas žodis“, t. y. leidiniuose skelbiamos idėjos, ir pats spaudinys — jo pavidalas, atlikimo technika, menas, išleidusios institucijos⁸. Kitas tyrimų objektas — bibliotekos. Anot J. Rimanto, visų bibliologinių tyrimų centre yra knyga ir jos „gyvoji institucija“ — biblioteka. Ilgame knygos kūrimo procese biblioteka yra „atbaigiamasis tarpnis, jungiantis knygą su visuomene“⁹. Straipsnio autorius atkreipė dėmesį į turtingą Lietuvos bibliotekų istoriją, nurodė, kad daug didikų pasižymėjo nemenka kultūrine erudicija, turėjo knygų rinkinių, bet jie buvo išblaškyti.

J. Rimanto straipsnis nedavė preciziškos bibliologijos struktūros, jos sudedamųjų dalių vaizdo. Neaiškus yra santykis tarp bibliologijos istori-

⁵ LNMB. — F. 47—65.

⁶ Ten pat. — L. 6—9.

⁷ Rimantas J. Knygos temomis // LNMB. — F. 47—65. — L. 8.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat. — L. 9.

jos, teorijos ir praktikos apskritai ir atskirų jos sudedamųjų dalių, santykis su kitais mokslais. Miglotai aptartas ir tyrimo objektas. Tačiau bendra tyrimų kryptis yra aiški — tai knyga, spauda (tyrinys ir gamyba) ir biblioteka. Skaitytojai į tyrimų sferą neįtraukiami, tačiau į metraščių J. Rimantas buvo įdėjęs darbų apie bibliotekų skaitytojus.

Konceptualių ir, aišku, informacinių požiūriu būtų įdomus į metraščių numatytas įdėti Antano Maceinos straipsnis „Knyga kaip kultūros kūriny“ ir A. Grincevičiaus parengtas darbas „Lietuvos bibliografinė bibliografija“¹⁰, tačiau duomenų apie juos nepavyko rasti. Bendro pobūdžio tekstams skirtinas ir poeto Petro Vaičiūno eilėraštis „Knyga“¹¹.

Keletas darbų buvo skirta lietuvių literatūros istorijai. Vincas Maciūnas pateikė literatūros ir spaudos istorijai svarbų darbą — straipsnį ir dokumentų publikaciją „Kunigų Strazdo ir Valmiko kova su Vilniaus cenzūra“¹². Jame papasakota apie to meto carinės Rusijos cenzūrą, universiteto cenzorius (iki 1826 m.), cenzūros komitetus, pateikta žinių apie XIX a. pradžios lietuvių spaudos veikėją V. Valmiką, A. Strazdo kovą dėl savo dainų rinkinio išspausdinimo 1824 m. (bylą su cenzoriumi rėmė V. Valmikas). Kovą poetas laimėjo — 1828 m. Peterburgo vyriausiasis cenzūros komitetas spausdinti leido, bet knyga šviesos neišvydo. Prie straipsnio duotas „Priedas“ — cenzūros bylos dokumentų publikacija (p. 17—28). A. Strazdo bylą su cenzūros komitetu V. Maciūnas paskelbė vėliau, jau būdamas emigracijoje. Be to, šių dokumentų publikacijų parengė tarybinis literatūrologas Vytautas Vanagas¹³.

Augustinas Janulaitis pateikė ankstesnės L. A. Jucevičiaus biografijos ir kūrybos studijos papildymų — 9 puslapių publikaciją „Iš L. A. Jucevičiaus gyvenimo ir darbų“. Teksto rasti nepavyko.

Petro Rimkūno rašinyje „Nauja medžiaga apie Antaną Baranauską“¹⁴ duota K. Donelaičio „Metų“ ir A. Baranausko „Anykščių šilelio“ lyginamoji analizė, aptartas poeto kūrybinis kelias, santykiai su lietuvių. Po to pateikti Adomo Jakšto-Dambrausko atsiminimai, Maironio paskaitos apie A. Baranauską konspektas, Kazimiero Paltaroko atsiminimai. Vertingiausia rankraštyje — A. Jakšto atsiminimai.

Buvo norima įdėti daugiau literatūros darbų. Sakysime, redaktorius prašė Mykolo Biržiškos straipsnio „Adomo Mickevičiaus lietuviškasis rankraštis“¹⁵, bet jo, matyt, nesulaukė.

Daugiausia darbų buvo skirta lietuvių spaudos istorijai. Paskutinių dviejų dešimtmečių lietuvių spaudos tyrinėjimus apibendrino V. Biržiška plačiame straipsnyje „Nežinomi senieji lietuvių raštai ir rašytojai“¹⁶. Jame aptarti rasti nauji 1544—1860 metų spaudiniai bei rankraščiai, atskleisti nežinomi lietuvių raštijos veikėjų biografijos faktai (duomenys

¹⁰ LNMB. — F. 47—67.

¹¹ Ten pat. — F. 47—105.

¹² Ten pat. — F. 47—99.

¹³ Vanagas V. Nauja archyvinė medžiaga apie A. Strazdą // Literatūra ir kalba. — 1961. — T. 5. — P. 435—460.

¹⁴ Rimkūnas P. Nauja medžiaga apie Antaną Baranauską // LNMB. — F. 47—102. — 23 p. mašinr.

¹⁵ J. Rimanto laiškas (1944.II.3) M. Biržiškai // LNMB. — F. 47—68.

¹⁶ LNMB. — F. 47—2401.

apie A. Kulvietį, M. Mažvydą, B. Vilentą, J. Zablockį ir daugelį vėlesnių)¹⁷.

Vladas Abramavičius parašė straipsnį „Vilniaus politiniai XVIII a. kalendoriai“, parinko publikacijai iliustracinės medžiagos. Rankraštis yra Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinėje bibliotekoje¹⁸. Jame papasakota apie J. Pošakauską, P. Paprockio, M. Počobuto leistus kalendorius — jų turinį, užfiksuotų duomenų reikšmę. Pridėtas 11 leidinių sąrašas su anotacijomis.

Vytautas Steponaitis buvo pateikęs „XXVII knygos mėgėjų metraštyje“ (t. 1—2, 1933—1937) skelbtų spaudos istorijos tyrinėjimų ciklo „Leidiniai ir variantai“ tęsinį. Šio darbo rankraščio nepavyko rasti. Vilnietis Juozas Maceika parašė išsamų darbą „Vilniaus lietuvių spauda lenkų okupacijos metu“, buvo parengęs jam iliustracijų¹⁹. Tyrinėjimas apėmė 1918—1939 m. spaudą. Rankraštis su plačia V. Biržiškos recenzija buvo gražintas autoriui pataisyti. Tai stambus 118 puslapių mašinraštis ir, aišku, visas minėtame leidinyje negalėjo tilpti. Jį turi autorius²⁰.

Karolis Vairas-Račkauskas pateikė gana padriką, prastai suredaguotą pusiau memuarinio pobūdžio rašinį „Lietuvių laikraštis“ (1904—1906)²¹. Buvęs šio leidinio tikroju redaktoriumi darbo autorius galėjo pateikti unikalią memuarinę medžiagą apie laikraščio leidėją Antaną Smilgą, aktyvų bendradarbį Maironį, redakcijos atidarymą, pirmąjį numerį ir kt. Ypač vertingi duomenys apie laikraščio bendradarbius, jų kūrinis ir straipsnius, savo, taip pat kitų vartotus pseudonimus bei kriptonimus. (Rankraštyje yra V. Biržiškos ranka įrašytų pseudonimų sąrašo papildymų).

Keletas darbų buvo skirta grafikos menui ir knygos iliustracijoms. Paulius Galaunė parengė straipsnį „Raižiniai su žemaitiškais įrašais“. Anksčiau šį straipsnį autorius buvo įteikęs „XXVII knygos mėgėjų metraščio“ 3-jam tomui, tačiau tas leidinys šviesos neišvydo. Rankraštis autoriaus archyve. Lietuvos grafikos meno istorijai buvo skirtas išsamus Zigmo Toliušio straipsnis „J. K. Vilčinskio gyvenimas ir darbai“. Nacionalinėje bibliotekoje yra, matyt, vėliau kiek praplėstas analogiško turinio 48 puslapių rankraštis „J. K. Vilčinskis ir jo Vilniaus albumas ryšium su besiantinančiu šimtmečiu nuo to albumo išleidimo“²². Redaktoriui buvo pažadėtas vilniečio menotyrininko Vlodo Drėmos tyrinėjimas „Vilniaus knygos menas“²³.

Vytautas Kazimieras Jonynas buvo numatęs pateikti straipsnį „Moderniosios knygos menas“²⁴. Analogiška tema dailininkas prieš keletą metų skaitė pranešimus XXVII knygos mėgėjų draugijos susirinkimuose.

¹⁷ Detaliau žr. V. Zuko str. „V. Biržiškos spaudos istorijos darbai“ kn. „Lietuvių knygotyros bruožai“ (1989).

¹⁸ MAB. — F. 271—218.

¹⁹ J. Maceikos laiškas (1944.V.26) J. Rimantui // LNMB. — F. 47—84.

²⁰ J. Maceikos laiškas (1985.VIII.11) V. Zukui.

²¹ LNMB. — F. 47—216.

²² LNMB. — F. 25—233.

²³ Ten pat. — F. 47—67.

²⁴ Ten pat.

Jų rankraštis saugomas Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje²⁵.

Knygų platinimui buvo skirtas Zenono Ivinskio straipsnis „Lietuvos knygų prekyba XVI ir XVII amžiuje“²⁶. Jame papasakota apie galimybes įsigyti užsienio knygų (keliaujant po Vakarų Europą, studijuojant lietuviams užsienio universitetuose), pateikta fragmentiškų duomenų apie pirmąsias lietuvių kultūros veikėjų (A. Kulviečio, M. Giedraičio, M. Daukšos) bibliotekas. Panagrinėtos Zygimanto Augusto Vilniaus bibliotekai Frankfurte pirktų knygų sąskaitos (1547, 1550—1552 m.). Reikšmingi yra duomenys apie pirmuosius Vilniaus knygynus bei jų inventorių — bibliopolo K. Viežbovskio (Wierzbowski) knygų sąrašai, kainos. Trūksta straipsnio pabaigos ir literatūros sąrašo, tad išlikusio rankraščio vertė nedidelė. Knygų platinimo problemai buvo skirtas dar vienas darbas — tai K. Karazijos „Knygų gabenimo iš Prūsų bylos“²⁷. Duomenų apie jo pobūdį, dydį nepavyko rasti.

Keletas darbų buvo skirta bibliotekų istorijai. Svarbiausias iš jų — 43 puslapių dydžio Konstantino Avižonio straipsnis „Nesvyžiaus Radvilų biblioteka XVII š. viduryje“²⁸. Jame pateikta duomenų apie žymesnius Nesvyžių šakos Radvilų šeimos atstovus, jų kultūrinę veiklą, bibliotekos kaupimo istoriją. Pagrindinis tyrinėjimo šaltinis — Jano Hanovičiaus 1651 m. sudarytas katalogas, turėjęs keturias dalis: sisteminę, abėcėlinę, užsienio leidinių, rankraščių. Sisteminė ir abėcėlinė dalys viena antros nekartojo — matyt, knygos buvo surašomos ta tvarka, kokia jos stovėjo spintose. Tyrinėtojas detaliau aptarė sisteminę dalį, apibūdino kiekvieną skyrių (31), aptarė knygų turinį. Abėcėlinėje dalyje nurodyti 456 tomai, tačiau jų turinys, autoriai išsamiau neapibūdinti. Pasitenkinta pastaba, kad čia užregistruota antikinės literatūros klasikų (Demostenio, Cezario, Horacijaus, Homero, Herodoto, Plinijaus ir kt.) veikalų. Aptariant 1-oje ir 2-oje dalyse suregistruotas knygas, daugiau dėmesio atkreipta į įrišimą. Labai vertinga darbo dalis — duomenys apie vėlesnius Radvilų bibliotekos savininkus, rinkinio likimą ir ypač apie kitas XVII a. pirmosios pusės ir to amžiaus vidurio asmenines didikų ir bajorų, dvasininkų bibliotekas (Sapiegų, Boguslavo Radvilos, vyskupų E. Valavičiaus, E. Protasevičiaus ir kt.). Ši medžiaga yra svarbus šaltinis tirti feodalizmo epochos Lietuvos bibliotekų istoriją.

Vilhelmas Burkevičius parašė (1943.IX.27) darbą „Pažaislio kamaldulių vienuolyno bibliotekos likimas“²⁹ (tekstas redaguotas V. Biržiškos ir J. Rimanto). Straipsnis pagrįstas archyviniais dokumentais, knygų registras, susijusiais su bibliotekos likvidavimu. Pateikta duomenų apie knygų kiekį (apie 600), jų tematiką, likimą. Seniausios knygos — 1539 m., vėliausios — 1830 m. Lituanistinių — visai nebuvo. Knygos gražiai įriš-

²⁵ Jonynas V. K. Šių dienų Prancūzų knygos meno apžvalga; Knygos mėgėjų ir bibliofilų leidiniai bei iliustratoriai // LNMB. — F. 25—280. — 25 p. rankr.

²⁶ Ivinskis Z. Knygų prekybos klausimu Lietuvoje XVI—XVII amž. (Keletas trumpų įrašų Lietuvos kultūros istorijai) // LNMB. — F. 47—97. — 16 p. rankr.

²⁷ J. Rimanto raštas M. Meškauskieniui // Ten pat. — F. 47—67. — Istoriografijai žinomas Povilas Karazija — tikriausiai čia jo tyrinėjimas.

²⁸ LNMB. — F. 47—90.

²⁹ Ten pat. — F. 47—96.

tos pergamentu, oda ir kt. V. Burkevičiaus straipsnis painus, nesuredagotas, neakcentuoti svarbesni dalykai.

Vincas Trumpa straipsnyje „Iš Lietuvos praeities Račinskių bibliotekoje“³⁰ papasakojo apie keletą tomų rankraščių, pakliuvusių ten iš Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos. Daugelis susiję su Radvilų šeima. Ypač turtinga epistolinė medžiaga — imperatorių, karalių, kunigaikščių laišakai Radviloms nuo 1547 iki 1727 m. Įdomūs Lietuvos ir Lenkijos karalių laišakai Radviloms, padedantys pažinti vidaus ir užsienio politiką. Nemažai ir didikų laiškų, gausus Radvilų šeimos tarpusavio susirašinėjimas. Darbo autorius papasakojo laiškuose užfiksuotus įdomesnius istorinius įvykius.

Kad šis straipsnis nebūtų įtrauktas į bibliologinį leidinį, pasisakė V. Biržiška. Savo recenzijoje³¹ jis nurodė, kad straipsnis nieko bendra su bibliologija neturi, nes jame pateiktas ne lituanistikos bibliografinis aprašas, o Radvilų korespondencijos Račinskių bibliotekoje turinio apžvalga. Recenzentui straipsnis atrodė silpnokas, todėl patarė autoriui dar padirbėti.

Vytautas Landsbergis buvo prižadėjęs pateikti straipsnį „Moderniųjų bibliotekų statyba ir įrengimas“³², tačiau pažado netesėjo.

Metraščiui Pelikass Bugailiškis buvo davęs straipsnį apie Šiaulių bibliotekas, tačiau, nesulaukęs pasirodant, paskelbė Šiauliuose išleistame almanache „Varpai“³³.

Juozas Raciuss³⁴ straipsnyje „Lietuvos viešosios bibliotekos“³⁵ (išliko ne visas) pateikė duomenų apie jų tinklą, organizaciją ir administravimą nuo 1919 iki 1943 m. Apibūdinta 240 bibliotekų būklė 1943 m. balandžio I d. (įkūrimo metai, tomų skaičius, knygos užsienio kalba, sugrąžintos knygos, skaitytojų skaičius, per mėnesį išduotų knygų skaičius, duomenys apie skaityklą, personalą, patalpas).

Apie 1803—1832 m. Vilniaus universiteto bibliotekos skaitytojus duomenų pateikė M. Biržiška³⁶. Remdamasis skaitytojų registravimo knygomis, jis nurodė, kokias knygas ėmė Lietuvos mokslui ir kultūrai nuspelnę veikėjai (profesorai, studentai, sakysim, S. Daukantas, S. Stanevičius, K. R. Nezabitauskis), kas domėjosi lituanistika — Lietuvos istorijos (M. Strijkovskio, A. Kojalavičiaus), lietuvių kalbos mokslo bei lietuviškomis knygomis.

P. Bugailiškis buvo prašomas parašyti straipsnį „Knygos kelias į visuomenę Lietuvoje“³⁷, tačiau šis pasiūlymo atsisakė, nes Šiauliuose

³⁰ Trumpa V. Iš Lietuvos praeities Račinskių bibliotekoje. Poznanė // LNMB: — F. 47—104. — 31 p. mašinr.

³¹ Biržiška V. Dėl p. Trumpos netrumpo straipsnio // LNMB. — F. 47—93.

³² Ten pat. — F. 47—67.

³³ Bugailiškis P. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida // Varpai. — 1943. — P. 260—268.

³⁴ Pokario metais buvo gimnazijos mokytoju Mosėdyje (žr. laišką J. Rimantui, 1945.VI.1) // LNMB. — F. 47—86.

³⁵ Raciuss J. Lietuvos viešosios bibliotekos // LNMB. — F. 47—100. — 14 p. ma-

³⁶ Biržiška M. Iš šenojo Vilniaus universiteto bibliotekos // LNMB. — F. 47—91. — 24 p. rankr.

³⁷ J. Rimanto laiškas (1944.II.3) P. Bugailiškui // Ten pat. — F. 47—69.

hitlerinės okupacijos sąlygomis tai padaryti buvo neįmanoma — „Aušros“ muziejaus ir Valstybinės bibliotekos knygos iš savo patalpų buvo iškraustytos ir sudėtos į dėžes³⁸.

Įdomus, tačiau su leidinio problematika nesusijęs buvo Antano Rukšos straipsnis apie 1710—1723 m. Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštį³⁹. Jame apie knygas ir bibliotekas nieko nekalbama. Straipsnis įdomus kultūros istorijai, nes jame yra duomenų apie lietuvių kalbos vartojimą Vilniaus bažnyčiose XVIII a. pradžioje. Sakykim, čia paminėta, jog per didžiąsias religines šventes lietuviškų pamokslių buvo sakoma daugiau negu lenkiškų.

Konstantinas Jablonskis parengė publikaciją „Lietuviškas tikėjimo akto tekstas“⁴⁰. Pirmajam tomui iš jo buvo gautas ir kitas dokumentas — „Lietuvių ūkininkų baudimas dėl nemokėjimo poterių lenkiškai“⁴¹. Leidinyje buvo numatyta išspausdinti informacinės medžiagos. — „apžvalgą“, „kroniką“⁴².

Yra kai kurių duomenų apie į 1-ąjį leidinio „Bibliotheca Litwana“ tomą neįtrauktus ir 2-ajam tomui planuotus darbus. Pirmajam tomui buvo siunčiamas Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos reguliaminas, du Aleksandro Rožancovo straipsniai („Gubernatorius mokyklų bibliotekose“ ir „Bibliotekos ir mokyklos Lietuvoje ir kitose tuolaikinės Rusijos imperijos mokslo apygardose 1830 ir 1831 metais“)⁴³. Tarp vilniečių autorių siūlomų darbų buvo J. Maceikos straipsnis apie Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteką. Jo rankraštis yra minėtas bibliotekos rankraštyne⁴⁴. Buvo siūloma straipsnių ir apie „bibliografa“ J. Lelevelį, spaustuvininką J. Zavadzkį, lenkų bibliotekininkus M. Brenšteiną ir J. Bielinskį, Vilniaus bei Vievio spaustuves ir kt.⁴⁵ P. Vaičiūnas iš Vilniaus siuntė J. Saltenio „rašinį apie knygas“⁴⁶ (jo tematika nežinoma). J. Rimantas buvo numatęs 2-ajam tomui parengti straipsnius „Lietuvos centrinė biblioteka 1919—1944 m.“ (40 puslapių) ir „Bibliografinio darbo organizacija“⁴⁷. Istorikas Juozas Stakauskas buvo prašomas pateikti darbus „Didžioji knygnešių byla Valančiaus laikais“ ir „Vilniaus archyvų likimas pasaulinio karo metu“⁴⁸. Petras Butėnas buvo pradžioje parašyti apie seniausią Panevėžyje 1-osios gimnazijos biblioteką⁴⁹. V. Maciūnas 2-ajam tomui siūlė bibliografinio aspekto literatūros istorijos studijėlę „Mickevičius

³⁸ P. Bugailiško laiškas (1944.II.18) J. Rimantui // Ten pat. — F. 47—69.

³⁹ Rukša A. „Diarum Societatis Jesu“ ir lietuvių kalba Vilniuje (1710—1723) // Ten pat. — F. 47—103. — 22 p. mašinė.

⁴⁰ Lietuviškas tikėjimo akto tekstas, pridėtas prie 1662 m. balandžio mėn. 28 d. Vilniaus vyskupo Jurgio Bialozaro rašto // LNMB. — F. 47—98.

⁴¹ Ten pat. — F. 47—67.

⁴² Ten pat.

⁴³ P. Vaičiūno, V. Abramavičiaus, J. Maceikos laiškas (1944.V.26) J. Rimantui // LNMB. — F. 47—84.

⁴⁴ Maceika J. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka. 1942 m. gruodžio 31 // MAB. — F. 9—3023. — 149 p. mašinė.

⁴⁵ J. Rimanto laiškas (1944.II.4) P. Vaičiūnui // Ten pat. — F. 47—78.

⁴⁶ P. Vaičiūno laiškas (1944.VI.9) J. Rimantui // Ten pat. — F. 47—89.

⁴⁷ Bibliotheca Litwana II // Ten pat. — F. 47—64. — L. 1.

⁴⁸ J. Rimanto laiškas (1944.II.4) J. Stakauskui // Ten pat. — F. 47—74.

⁴⁹ P. Butėno laiškas (1943.XII.16) J. Rimantui // Ten pat. — F. 47—83.

lietuvių literatūroje“ su vertimų į lietuvių kalbą tekstų publikacija⁵⁰. Buvo numatyta įdėti Z. Toliušio straipsnį apie vieno knygnešio bylą⁵¹. Įdomus J. Rimanto raštas 1-ajam arba 2-ajam tomui planuotų darbų sąrašas⁵². Čia randame tokius autorius ir temas: V. Biržiška „Lietuvių bibliografijos istorija“ (2 lankai) ir „Lietuvos spaustuvės“ (su klausukais — V. Z.), Faustas Kirša „Gyvoji knyga“ (1 lank.), Algirdas Mošinskis „Moderniškų bibliotekų planavimas ir statyba“ (3 lank.), J. Rimantas „Bibliologija kaip mokslinė disciplina“ (1 lank.), K. Vairas-Račkauskas „Amerikos lietuvių spauda“ (1,5 lanko), V. Steponaitis „Parapijiniai laikraščiai“, Z. Ivinskis „Vokiečių spaustuvinių darbų Lietuvoje“ (pas Radvilą, Vilniaus litografai), Stanislovas Lisovskis „Lietuvos inkunabulai“, Vladas Daumantas „Meno knygų rinkinys“ (matyt, savo asmeninės kolekcijos aprašymas). Keletas temų yra tos pačios kaip 1-ojo tomo. Iš viso numatyta 30 lankų.

Bendradarbiauti leidinyje „Bibliotheca Lituana“ buvo kviečiamas menotyrininkas Mikalojus Vorobjovas⁵³, literatas, Vilniaus muziejaus darbuotojas Petras Juodelis⁵⁴.

Leidiniui „Bibliotheca Lituana“ atsiųstų darbų ir pasiūlytų temų apžvalga rodo, kad planuotas rinkinys buvo labai margo turinio: kai kurie straipsniai labai nutolę arba visiškai neturį ryšio su knygotyra. Dominavo istorinės tematikos darbai ir visai mažai straipsnių apie paskutinių metų bibliotekininkystę, bibliografiją, knygų leidimą. Aišku, autorius ir redaktorių varžė okupacijos sąlygos. Nematome sistemos, aiškios koncepcijos organizuojant, kaupiant medžiagą, užsakant straipsnius — lėmė autorių moksliniai interesai bei polinkiai, jau turima medžiaga. Nevienoda darbų mokslinė vertė, parengimo lygis. Reikšmingesniems skirtini V. Biržiškos, K. Avizonio. Buvo dedama pastangų pataisyti, patobulinti straipsnius. Apie kai kuriuos darbus (V. Burkevičiaus, P. Galauinės, V. Trumpos, K. Vairo-Račkausko, J. Raciaus) V. Biržiška rašė atsiiepimus, pateikė papildymų ir patikslinimų⁵⁵.

Išvadavus Kauną iš hitlerinės okupacijos, J. Rimantas grįžo prie rinkinio „Bibliotheca Lituana“ išleidimo idėjos. Minėtame 1944 m. rugsėjo 12 d. rašte M. Meškauskienei jis siūlė paskelbti šiuos kultūros istorijai vertingus, tolesniam „bibliografijos darbai“ naudingus straipsnius ir papildyti evakuacijoje buvusį mokslininkų, rašytojų ir „kultūrininkų“ darbus. Antanas Venclova pažadėjęs straipsnį „Lietuvių literatūros propaganda Tarybų Sąjungoje“⁵⁶. 1945 m. pradžioje „Tarybų Lietuvoje“ paskelbtame straipsnyje⁵⁷ J. Rimantas siūlė nuo 1946 m. pradėti leisti bibliologinių studijų metraštį „Bibliotheca Lituana“, o jo 2-ąjį tomą (apie 30 lankų) paskirti lietuviškos knygos 400 metų sukaktčiai.

⁵⁰ V. Maciūno laiškas (1944.II.15) J. Rimantui // Ten pat. — F. 47—85.

⁵¹ J. Rimanto laiškas (1944.II.5) Z. Toliušiu // Ten pat. — F. 47—76.

⁵² LNMB. — F. 47—64. — L. 3.

⁵³ J. Rimanto laiškas (1944.II.4) M. Vorobjovui // Ten pat. — F. 47—79.

⁵⁴ J. Rimanto laiškas (1944.II.5) P. Juodeliui // Ten pat. — F. 47—70.

⁵⁵ LNMB. — F. 47—90, 93, 94, 100.

⁵⁶ J. Rimanto raštas (1944.IX.12) M. Meškauskienei // LNMB. — F. 47—67.

⁵⁷ Rimantas J. Lietuviškos knygos 400 metų sukaktuvėms artėjant // Tarybų Lietuva. — 1945. — Sausio 1.

Pastangos išleisti mokslinę knygą okupacijos metais rodo jos redaktoriaus atkaklumą siekiant užsibrėžto tikslo, o noras tą patį leidinį, tik šiek tiek papildytą naujais darbais, paskelbti pirmaisiais pokario metais — nepakankamą orientavimąsi naujoje politinėje situacijoje. Tuo metu gyvenimas kėlė kultūrinės statybos, bibliotekininkystės ir bibliografijos plėtotės uždavinius, o istorinei tematikai dėmesio skirta mažai. Kadangi dalis autorių pasitraukė į Vakarų, spausdinti šio leidinio buvo negalima.

„Bibliotekų metraštis“

1947 m. pabaigoje J. Rimantas vėl ėmė rūpintis specialaus knygotyros leidinio rengimu. Jis parašė „Bibliotekinio metraščio“ programą („nuostatus“)⁵⁸, aptarė jo pobūdį ir turinį. Leidinyje iš marksistinių-lenininių idėjų pozicijų turėjo būti nagrinėjami principinės reikšmės bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, skelbiami mokslo tyrimo ir apžvalginiai straipsniai, informuojama apie tos srities laimėjimus kitose respublikose. Programos sudarytojas pažymėjo, kad „Metraštyje“ bus taip pat dedami darbai iš tokių artimų sričių, kaip knygos istorija, knygos menas, bibliotekinio ir bibliografinio profilio darbai iš literatūros ir literatūros istorijos. Leidinys turėjo skatinti mokslo darbą respublikoje — sudaryti sąlygas skelbti straipsnius, koncentruoti bibliotekininkystės ir bibliografijos medžiagą. „Metraščių“ numatyta leisti trim tomais, o prireikus — sąsiuviniais kas 1—2 metai. Dydis priklausys nuo medžiagos kiekio — nuo 8 iki 30 lankų. „Metraščio“ leidimo organizaciniais klausimais turėtų rūpintis Valstybinės centrinės bibliotekos bibliotekininkystės kabinetas.

Perspektyvos išleisti „Metraščių“ atsirado 1949 m. pradžioje — apie tai J. Rimantas rašė Jonui Simkui⁵⁹. Tikėtasi medžiagą surinkti iki tų metų kovo vidurio. Buvo sudaryta redakcinė kolegija, į kurią įėjo J. Rimantas, Romas Sarmaitis ir Antanas Ulpis⁶⁰. „Metraščių“ išleisti turėjo Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla 1949 m. Leidinio tematiką apibūdina darbų sąrašas⁶¹, o tame lape esantis įrašas rodo, kada „Metraščių“ buvo parengtas spaudai. Bendradarbiai — pokario metais aktyviau reikšę bibliotekininkai, mokslo darbuotojai.

Įžanginį straipsnį „Prataritis“ rašė J. Rimantas. Jo juodraštyje pateikta V. Lenino minčių apie bibliotekas ir jų funkcijas, N. Krupskajos — apie bibliotekininko reikšmę, pažymėti tarybinės bibliotekininkystės laimėjimai, Lietuvos atsilikimas tame kultūros bare: retas bibliotekų tinklas, idėjinis atžvilgiu nevienaverčiai fondai, blogas darbo organizavimas, prasta technika, nekvalifikuoti kadrai. Bibliotekininko darbo pažanga, rašė J. Rimantas, negalima be tinkamo teorinio pasirengimo.

⁵⁸ Rimantas J. „Bibliotekinio metraščio“ nuostatai (1947.XI.4) // LNMB. F. 47—108. — L. 5.

⁵⁹ J. Rimanto laiškas (1949.II.28) J. Simkui // Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (toliau LLTI). — F. 57—1015.

⁶⁰ Vilnonytė V. „Biblioteka man buvo viskas...“ // Bibliotekų darbas. — 1983. — Nr. 8. — P. 2.

⁶¹ „Bibliotekų metraštis“, I. Turinys // LNMB. — F. 47—108. — L. 2.

Pirmasis leidinio straipsnis turėjo būti J. Rimanto „Lietuvos TSR mokslinių bibliotekų organizaciniai uždaviniai ir jų pagalba masinėms bibliotekoms“. Jo rankraštis (18 puslapių) yra M. Mažvydo bibliotekoje⁶². Šį darbą autorius skaitė pirmojoje respublikos mokslinių bibliotekų konferencijoje 1949 m. balandžio 22 d. Kaune. Vytauto Girdžiaus darbas buvo skirtas aktualiai tuo metu temai — bibliotekų steigimui kuriamuose Lietuvos kolūkiuose. V. Steponaitis parašė 17 puslapių straipsnį „Bibliografinis darbas bibliotekoje“⁶³, Kazys Ulvydas — darbą „Akademikas Marras ir jo bibliotekinė veikla“. Autorius prisimena, kad imtis šios temos paskatino pati mokslininko asmenybė, mokėjimas daugelio kalbų. Įdomi buvusi ir N. Maro veikla vadovaujant Peterburgo viešajai (vėliau — M. E. Saltykovo-Sčedrino) bibliotekai. Rankraštis — autoriaus archyve. Knygos istorijai buvo skirtas Jono Kabelkos straipsnis „Pažangusis rusų mokslas ir lietuviška knyga“. V. Abramavičius pateikė darbą „Tarybų Lietuvos kultūros-švietimo reikalai 1918—1919 m.“⁶⁴ Jame nušviesti tokie klausimai: nemokamas visuotinis liaudies švietimas, kultūros ir meno įstaigos, archyvai ir bibliotekos, švietimo darbuotojų kadryų rengimas. R. Sarmaitis pateikė straipsnį „Didžiojo Tėvynės karo metu lietuvių partizanų periodinė spauda“. (Autorius pasakojo, kad to straipsnio medžiagą jis panaudojo kitoms spaudai skirtoms publikacijoms). 1905—1917 m. „revoliucinės-demokratinės“ spaudos bibliografavimui buvo skirtas Broniaus Pranskiaus darbas. (Medžiagą jam sukauptė rengdamas stambų tyrinėjimą „1905—1917 metų revoliucinė-demokratinė lietuvių literatūra“). Su 400 metų lietuviškos knygos jubiliejumi susijusių publikacijų ir rengiųjų (konferencijų, parodų ir kt.) apžvalgą parašė V. Steponaitis⁶⁵. Ypač vertingi joje niekur nefiksuoti duomenys apie straipsnius ir jubiliejinius renginius už Lietuvos ribų — kitose sąjunginėse respublikose, lietuvių kolonijose užsienyje. J. Deksnys kėlė tuo metu dar visai naują klausimą — fotografijos ir mikrofilmu naudojimą bibliotekų darbe. A. Ulpis parašė straipsnį „Lietuvos TSR knygų rūmai“, kuriame apžvelgė jų struktūrą ir veiklą. (Ta tema 1949 m. autorius paskelbė išsamų straipsnį „Pergalėje“). „Bibliotekų metraščiui“ buvo aprašyta pirmoji po karo mokslinių bibliotekų konferencija, pridėta „bibliotekinės ir knygotyrosinės“ literatūros lietuvių kalba rodyklė, kronikos skyrius⁶⁶.

Iš laiško sužinoame apie dar vieną kitą „Bibliotekų metraščiui“ skirtą darbą. Antai N. Sacharovas iš Maskvos rašė J. Rimantui apie šiam leidiniui išsiųstą straipsnį „Pagrindiniai marksizmo-leninizmo klasikų veikalų leidiniai lietuvių kalba“⁶⁷. Bibliografinį darbą „1917—1920 m. lietuvių tarybinė periodika“ buvo parašęs to meto respublikos Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos darbuotojas R. Masiulionis⁶⁸. J. Simkus buvo prašomas parašyti apie Didžiojo Tėvynės karo meto atsišaukimus, be to,

⁶² LNMB. — F. 47—1419.

⁶³ LNMB. — F. 27—69.

⁶⁴ MAB. — F. 271—228.

⁶⁵ Steponaitis V. Lietuviškos knygos 400 metų sukaktuvės. (Rengimo ir minėjimo apžvalga) // LNMB. — F. 25—70. — 20 p.

⁶⁶ LNMB. — F. 47—108.

⁶⁷ N. Sacharovo laiškas (1949.VIII.11) J. Rimantui // LNMB. — F. 47—110.

⁶⁸ J. Rimanto laiškas (1949.I.28) V. Abramavičiui // MAB. — F. 271—40. — L. 5.

kokį nors straipsnį apie spaudą⁶⁹. Valstybinė centrinė biblioteka planavo iki 1949 m. gruodžio 31 d. parengti 2-ąjį „Bibliotekų metraščio“ tomą⁷⁰.

Neturint visų 1-ajam „Bibliotekų metraščio“ tomui skirtų straipsnių, negalima išsamiau apibūdinti juose keltų problemų, nagrinėtų klausimų. Nedaug ką apie darbų turinį ir rankraščių likimą galėjo pasakyti gyvi autoriai (R. Sarmaitis, K. Ulvydas, J. Kabelka). Antra vertus, leidinio profilis, pateiktų darbų autorių tyrinėjimų kryptis, jų ryšys su aktualiais bibliotekininkystės, bibliografijos, spaudos istorijos klausimais akivaizdus. Autoriai siekė išryškinti idėjinis spaudos istorijos aspektus, išskirti naujas bibliotekininkystės ir bibliografijos raidos tendencijas, atskleisti laimėjimus.

Apžvelgti darbai ir archyviniai dokumentai rodo, kad mokslinio knygotyros leidinio rengimu daugiausia rūpinosi Valstybinė centrinė biblioteka, jos vadovas J. Rimantas. Sumanymas pausdyti tokio tipo tęstinį leidinį rodo knygotyros darbų poreikį, taip pat tomis temomis rašančių specialistų gausėjimą. Straipsnių autoriai — ne tik bibliotekininkai bei bibliografai, bet ir istorikai, kalbininkai, literatūrologai, teisininkai, muziejininkai, dailininkai. „Bibliotheca Litwana“ ir „Bibliotekų metraštis“ nebuvo grynai knygotyros leidiniai — čia randame literatūros, kultūros, dailės istorijos tyrinėjimų. Išlikę rankraščiai rodo, kad darbai buvo nevienodo mokslinio lygio, kai kurie prastai parengti. Leidinius surinkti, galutinai parengti spaudai sutrukdė karas, dalies autorių išvykimas į užsienį, sudėtingos idėjinės politinės mokslo ir kultūros darbo sąlygos pokario metais. Aktyviausi respublikos to baro darbuotojai buvo įtraukti į lietuviškos knygos 400 metų jubiliejaus minėjimą bei leidinio „Senoji lietuviška knyga“ (1947) rengimą. Valstybinė centrinė biblioteka 1949 m. pradėjo spausdinti biuletenį „Bibliotekų darbas“, tačiau tai buvo ne mokslinis, o metodinis informacinis leidinys.

ВЛАДАС ЖУКАС

НЕИЗДАННЫЕ КНИГОВЕДЧЕСКИЕ СБОРНИКИ

Резюме

В начале 1941 года возникла идея издать книговедческую летопись „Bibliotheca Litwana“. Осуществить начинание помешала начавшаяся война. Директор Центральной государственной библиотеки г. Каунаса Й. Римантас щедро прилагал усилия издать указанную летопись во время гитлеровской оккупации — в июне 1944 г. сборник статей и иллюстраций (около 400 с.) был подготовлен и отдан в печать. Тематика сборника разнообразная: общее книговедение, история литовской литературы и печати, книжное искусство, распространение книг, история библиотек, деятельность библиотек того времени, отдельные вопросы истории культуры. К более значительным следует отнести исследования В. Биржишки «Неизвестные литовские произведения и писатели прошлых времен» и К. Авижониса «Несвижская библиотека Радвилов в середине XVII века». Издать летопись не удалось и после войны. Часть статей сохранилась.

⁶⁹ J. Rimanto laiškas (1949.II-28) J. Simkui // LLTI. — F. 57—1015.

⁷⁰ Lietuvos TSR Valstybinės Centrinės bibliotekos 1949 metų darbo planas // LNMB archyvas. — Ap. 1, b. 27. — L. 13.

По инициативе И. Римантаса в 1947 г. готовилась к изданию „Bibliotekų metraštinis“ («Библиотечная летопись»). Ее тематика — актуальные вопросы организации библиотек в Литве, библиография, история печати.

Подготовка изданий „Bibliotheca Litwana“ и „Bibliotekų metraštinis“ свидетельствует о возросшем интересе к книговедческим проблемам среди ученых Литвы того времени, о расширении тематики их исследований.

VLADAS ZUKAS

UNPUBLISHED RESEARCH ON BOOK HISTORY

Summary

In 1941 an attempt to publish an annual on book history „Bibliotheca Litwana“ was disrupted by the war. The Director of the State Library in Kaunas J. Rimantas attempted to publish the annual during the war. In June, 1944 a collection of articles and illustrations (about 400 pages) was prepared but wasn't put to press. The topics of the collection varied — general book history, the history of Lithuanian literature and printing, art of books, circulation, history of libraries, library activities and some issues on the history of culture. The most outstanding research was done by V. Biržiška („Unknown Early Lithuanian Works and Writers“) and K. Avižonis („The XVII Century Radzivil Library in Nesvyžius“). The collection, however, failed to come out after the war.

In 1947 a new attempt was made by J. Rimantas — „The Library Annual“ was prepared. The subject matter of the annual deals with the organization of libraries in Lithuania, bibliography, history of print.

The preparation of „Bibliotheca Litwana“ and „The Annual of Libraries“ proves an increased interest of Lithuanian scientists in book history, attempts to publish research regularly.